

Państwo-Religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku, t. I, red. Jarosław Durka, wyd. Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2014, ss. 298.

Wielowiekowe relacje na linii państwo – religia często prowadziły do sporów, nie tylko o znaczeniu moralnym dla poszczególnych obywateli, ale często przybierających formę represyjnego podejścia władz państwowych w stosunku do przedstawicieli Kościołów i wiernych. Miniony wiek XX przyniósł wiele przykładów takich zachowań, które choć w poszczególnych wybranych tematach znalazły już swoje opracowanie, to tematyka relacji państwo- religia w XX wieku wciąż wymaga dalszej wyteżonej pracy.

Wychodząc naprzeciw tym wymogom w 2015 roku, pod redakcją doktora Jarosława Durki, ukazał się pierwszy tom monografii, pt. *Państwo-Religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, mającej na celu, jak zaznaczył we wstępie redaktor naczelny: „ukazanie [...] zróżnicowanych zachowań, zarówno w odniesieniu do obywateli, jak i instytucji państwowych mających często zadanie kształtowania nowych, pożądanych przez władze postaw”.

Warto zwrócić uwagę na staranną pracę redaktora, który zadbało to, aby w podtytule pracy sprecyzować jakiego okresu i miejsca dotyczy monografia, która porusza temat wzbudzający szerokie zainteresowanie wśród historyków, socjologów czy też badaczy kultury wielu narodowości. Podjęcie tej drobnej inicjatywy ułatwia pracę badaczom, ograniczając szeroki temat relacji państwo – religia do konkretnego miejsca i czasu.

Pierwszy tom zawiera dwanaście tekstów poruszających tematykę relacji religii z państwem na terenach Polski, Ukrainy i Bułgarii. Opracowania te poruszają zagadnienia z okresu dwudziestolecia międzywojennego, II wojny światowej i czasów powojennych, z czego największą liczbę stanowią teksty odnoszące się do okresu międzywojennego.

Tom otwiera artykuł Janusza Mierzwy pod tytułem: „Między starostą a plebanem. Relacje między państwem a związkami wyznaniowymi na szczeblu administracji ogólnej I instancji w okresie Drugiej Rzeczypospolitej – zarys problematyki”. Autor w swoim tekście zaznaczył dotychczasowy stan badań, po czym przeszedł do ogólnej oceny polityki państwa polskiego wobec związków wyznaniowych, zaznaczając w niej różne przykłady działań podejmowanych przez starostów w wymienionych kwestiach. Na pochwałę zasługuje wykorzystanie przez autora licznych materiałów archiwalnych.

Drugi tekst autorstwa Aleksandra Smolińskiego porusza kwestię kultu Najświętszej Maryi Panny Jazłowieckiej w dwóch pułkach ułanów w przedwojennej Polsce: 14. Pułku Ułanów Jazłowieckich i 9. Pułku Ułanów Małopolskich. Autor w swoim artykule przedstawił początki kultu maryjnego w 14. Pułku ułanów, utrwalane przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego. Zwrócił uwagę i dokładnie zrelacjonował przebieg wizyty w klasztorze na krótko przed wojną 9. Pułku Ułanów Małopolskich, podając go jako przykład, obok wspomnianego 14. Pułku, swoistego związku kawalerii Wojska Polskiego z kultem maryjnym. Na uwagę zasługuje wykorzystanie przez autora licznych, wzbogacających tekst cytowań, opisujących m.in. walki o Jazłowiec w 1919 roku.

Kolejne dwa artykuły są autorstwa ukraińskich badaczy Oleha Razyhrayeva i Jurija Kramara. Pierwszy z nich poruszył tematykę życia religijnego w łuckim więzieniu w okresie 1919-1939 roku. Drugi z nich w rosyjskojęzycznym tekście ukazał ukraińskie spojrzenie na politykę państwa polskiego wobec Cerkwi prawosławnej na Wołyniu w okresie II Rzeczypospolitej. Jest to bardzo interesujący tekst, opisujący relacje na linii państwo – religia widziane oczami ukraińskiego badacza w przededniu ludobójstwa ludności polskiej w okresie II wojny światowej na Wołyniu, dokonanego przez zbrodnicze organizacje UPA-UON.

W kolejnym artykule Dorota Sula przedstawiła sytuację Kościoła katolickiego na terenie Ukrainy w okresie międzywojennym pod panowaniem sowieckim. Autorka, korzystając z licznych pamiętników i informacji przedstawionych w ówczesnej prasie, ukazała tragiczny obraz sytuacji, w jakiej znaleźli się katolicy (przeważnie Polacy) pod rządami, które uważały religię za opium dla ludu.

Następny artykuł pozostający w okresie międzywojennym, autorstwa Urszuli Wróblewskiej, dotyczy sytuacji prawnej Karaimów w drugiej Rzeczypospolitej Polskiej. Karaimi, stanowiący jedną z najmniej licznych mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej, tworzyli odrębną grupę wyznaniową, której początki sięgają VIII wieku. Urszula Wróblewska wykazała, że polityka rządu polskiego wobec tej społeczności, która wykazywała lojalnościową postawę wobec władzy, doprowadziła do zaangażowania się czynników rządowych w prawne uregulowanie sytuacji społeczności karaimskiej.

Witold Marcoń w kolejnym artykule przedstawił szkic do portretu księdza Emanuela Grima. Ksiądz Emmanuel urodzony w 1883 roku doświadczył trudów zaborów, a następnie wysiłku w pracy na parafii

w Istebnej, z którą, oprócz krótkich okresów, związał się na całe życie. Postać księdza zaangażowanego w politykę w okresie międzywojennym (sanacja), a jednocześnie poparcie, jakiego udzielił powojennej władzy, wchodząc w skład księży patriotów, wzbudza wiele kontrowersji, jest to jednak najlepszy przykład potrzeby większej ilości takich biogramów w monografiach poruszających zagadnienia relacji państwo – religia.

Kolejny artykuł autorstwa Zbigniewa Werry przybliżył nam sytuację, w jakiej znaleźli się Polacy pod względem religijnym, dotknięci tragedią deportacji do ZSRS. Korzystając z licznych wspomnień, autor ukazał wielkie poświęcenie, jakie towarzyszyło polskim rodzinom, które zachowywały i kultywowały religijne zwyczaje, narażając się tym samym na szykany i kary ze strony sowieckiego aparatu władzy.

Ostatnie cztery artykuły pierwszego tomu poświęcone są okresowi lat 1944-1990. Zestaw tych artykułów otwiera tekst autorstwa Waldemara Handke, który pochylał się nad materiałami z dokumentów personalnych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa w województwie leszczyńskim w latach 1975-1990. Pomimo faktu bogatej literatury poświęconej Służbom Bezpieczeństwa, tematyka artykułu W. Handke jako tekstu dotyczącego konkretnego obszaru, jakim było województwo leszczyńskie, wzbogaca dostępne materiały, zwracając szczególną uwagę na podejście kandydatów (członków) Służb Bezpieczeństwa do kwestii religijnych.

Jarosław Wąsowicz nakreślił obraz religijności w środowiskach „Solidarności” w latach 1980-1981. Jak zauważył sam autor, opublikowany tekst należy traktować „jako zachętę do szczegółowych badań w tym zakresie, który domaga się w przyszłości wyczerpującego opracowania w odrębnej monografii”. Dlatego też zarys problemu opisany przez autora, przy wykorzystaniu wspomnień uczestników tamtych wydarzeń, zasługuje na pozytywne przyjęcie od czytelników, jak również – zgodnie z życzeniem autora – doczekanie się odrębnej monografii poświęconej temu zagadnieniu.

Przedostatni artykuł autorstwa Jarosława Durki utrzymuje czytelnika monografii w realiach PRL-owskiej rzeczywistości. Autor, przy wykorzystaniu sprawozdań wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie oraz Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie z lat 1984-1986, przedstawia w ciekawy sposób zarówno strukturę urzędów, jak i działalność religijną, wyłaniającą się na podstawie przygotowanych materiałów.

Ostatni z tekstów autorstwa Marzeny Orłowskiej w sposób syntetyczny przedstawia relacje, jakie w okresie komunistycznym panowały pomiędzy państwem a Kościołem w Bułgarii w latach 1944-1990. Ten trudny okres panowania komunistycznego w Bułgarii i wpływ, jaki wywierał on na Kościół prawosławny, zasługuje na realizację badań naukowych, mających na celu przyniesienie pełnego obrazu sytuacji, w jakiej znalazło się państwo bułgarskie w latach powojennych.

Każdy z tekstów posiada streszczenie w języku polskim i angielskim oraz bibliografię do tekstu. Bardzo pomocne w zaprezentowanym tomie jest umiejscowienie na jego ostatnich stronach indeksu nazwisk, który ułatwia pracę badaczom.

Pierwszy tom monografii *Państwo-Religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, wydane staraniem Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, pod względem wyznaczonych sobie celów spełniło zadanie ukazania relacji, jakie wytworzyły się na obszarze Bułgarii, Polski i Ukrainy w XX wieku, w wybranych przez autorów tekstów zagadnieniach. Można sobie oraz czuwającemu nad całością tomów redaktorowi naczelnemu życzyć, aby kolejne wydania prezentowały tak wysoki poziom wiedzy i spełniały ważną rolę uzupełniania luk, jakie w tematyce relacji religii i państwa nie zostały jeszcze poruszone.

Krzysztof Żabierek